

NEM VÉGLEGES SZÖVEG!!!

Lamm Vanda:

A kötelező nemzetközi bírászkodás kilenc évtizede

I.

Amikor 1920. december 13-án a Nemzetek Szövetségének Közgyűlése egyhangú határozattal elfogadta az Állandó Nemzetközi Bíróság Statútumát mindenképpen új korszak kezdődött a nemzetközi jogban.¹ Ezen a napon nemcsak egy réges-régi álm vált valóra, nevezetesen, hogy az államközi viták eldöntésére létrehozzanak egy állandóan működő nemzetközi bírói fórumot, hanem ezzel egyidejűleg az államközi viták rendezésére bevezették a kötelező nemzetközi bírászkodásnak egy korlátozott és korábban ismeretlen rendszerét.

Az államok közötti viták bírói rendezésének eredete igen régi időkre nyúlik vissza, s már az ókori városállamok történetéből is vannak adataink arra vonatkozóan, hogy egy-egy vitát *ad hoc* választott bíróságok döntöttek el; vagyis, a *polisok* a viták felmerülése után határoztak arról, hogy azok rendezését választottbírósként eljáró harmadik fél döntésére bízzák. A későbbi évszázadokból is számos választottbírói döntésről vannak adataink. Az is előfordult, hogy a felek egy megállapodásban több választottbírósként működő vegyes bizottságról rendelkeztek. Ilyen volt az Egyesült Államok és Anglia között nem sokkal az amerikai függetlenségi háború után, 1794-ben megkötött barátsági, kereskedelmi és hajózási szerződés — az ún. Jay-szerződés — alapján létrehozott három vegyes bizottság, amelyek a felek területei közötti határvonalak ügyében és kártérítési kérdésekben döntöttek. Egyébként a modern államközi választottbíráskodás elterjedését sokan a Jay-szerződés aláírásától számítják.

A 19. században az államközi viták bírói rendezése olyannyira elfogadottá vált, hogy az 1899-ben megtartott első hágai békekonferencián már komolyan foglalkoztak egy állandóan működő bírói fórum életre hívásának tervével, s azzal a javaslattal is, hogy ezt a bíróságot ruházzák fel kötelező joghatósággal. Vagyis, ez a fórum bírói joghatóságot gyakorolna a nemzetközi közösség államai felett, s államközi viták esetén hasonlóan működne, mint a belső állami bíróságok. Ismertes, hogy ezek a tervek sem az első hágai békekonferencián, sem pedig az 1907-ben megtartott második hágai békekonferencián nem nyertek általános elfogadást, noha az államok közötti viták eldöntésére hivatott nemzetközi bírói fórum létrehozását senki nem ellenezte. A delegátusok többségének véleménye azonban az volt, hogy korai még egy állandóan működő nemzetközi bíróság létrehozása, s az általánosan kötelező nemzetközi bírászkodás bevezetésére még nem jött el az idő.

Kétségtelen a hágai békekonferenciák nagy eredménye volt a nemzetközi viták békés rendezéséről szóló egyezmény kidolgozása. E dokumentumnak az Állandó Választott Bírósággal foglalkozó szakaszai és a viták választottbírói rendezésére vonatkozó cikkei — tekintettel arra, hogy az Állandó Választott Bíróság nem egy állandóan működő fórum és a kötelező nemzetközi bírászkodás bevezetéséről az okmányban szó sem volt — elmaradtak azoktól ez elvárásoktól, amelyeket a 19. század második felének közgondolkodása a

¹ A határozatot ld. PCIJ Series D. No.1. 4

nemzetközi választottbíráskodással kapcsolatban megfogalmazott.² Mindezek ellenére a második hágai békekonferencián elfogadott dokumentumokat a nemzetközi bíráskodás hívei eredményként könyvelték el. A korabeli szakirodalomban az volt a többségi vélemény, hogy remélhető a nemzetközi bíráskodás minél szélesebb körű elterjedése, a kötelező nemzetközi bíráskodás azonban csak fokozatosan építhető ki, s ennek érdekében a békekonferenciákon jelentős előrehaladás történt.³

Az államközi viták bírói rendezésének kérdésével a hazai szakirodalomban is többen foglalkoztak. Ennek bizonyítására érdemes megemlíteni, hogy 1917. október 8-án — éppen ebben a teremben, az MTA székházának ma Felolvasó Teremnek nevezett helyiségében — tartotta székfoglaló előadását egy perjogász, Magyary Géza (aki Magyary Zoltán távoli rokona volt), „*Nemzetközi bíráskodás a magyar jogban*” címmel.⁴ Magyary a témáról könyvet is írt, mely a Magyar Jogászegylet gondozásában jelent meg.⁵

II.

A négy évig tartó első világháború korábban soha nem látott öldöklései, több mint 10 millió halottja⁶ és mintegy 20 millió sebesültje arra készítette a politikusokat, hogy a nemzetközi viták bírói rendezése terén túllépjenek a hágai békekonferenciákon elfogadott szabályokon.

Ez fogalmazódott meg a háború vége felé létrejött különféle dokumentumokban, s ezek nyomán kerültek kidolgozásra a Nemzetek Szövetsége Egyességokmányának XIII. és XIV. cikkei, amelyek a felállítandó nemzetközi bírósággal kapcsolatos konkrét rendelkezéseket tartalmaztak, s a Szövetség Tanácsának feladatává tették a bíróságra vonatkozó tervezet elkészítését.⁷ A bírói fórum joghatóságáról azonban sem a fentebb említett okmányok, sem pedig az Egyességokmány nem rendelkezett. A felállítandó bírósággal kapcsolatos részletes javaslatok kidolgozására a Nemzetek Szövetsége felkért egy, a korszak legkiválóbb nemzetközi jogászaiból álló 10 tagú jogászbizottságot. Mind a jogászbizottságban, mind pedig a Nemzetek Szövetségének Tanácsában a legnagyobb vita a megalakítandó bíróság joghatóságának kérdésében alakult ki, nevezetesen, hogy a bíróságot felruhazzák-e kötelező joghatósággal, vagy sem. A jogászbizottság a létrehozandó bíróság kötelező joghatósága mellett foglalt állást, azonban a Nemzetek Szövetségének Közgyűlésén és Tanácsában végül is azok győztek, akik a kötelező joghatóság bevezetését korainak tartották.

² A hágai békekonferenciákkal kapcsolatban ld. Rosenne (2001)

³ Vö. Eöttevényi Nagy (1909) 112-113.

⁴ Ld. Magyary Géza: *A nemzetközi bíráskodás a magyar jogban*. Értekezések a philisophiai és társadalomtudományok köréből. II. kötet 2. szám. Budapest. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. 1917.

⁵ Magyary (1918). Magyary Géza ezt a könyvet Dr. Bursics László emlékének szentelte, ki tanítványa és tanársegéde volt, kihez – mint írta – sok szép reményét fűzte, s aki 1915. július 22-én a doberdói fennsíkon halt hősi halált. Ki tudja, lehet, hogy a tragikus sorsú Bursics László személyében egy Marton Gézát, vagy Szász Istvánt veszítettünk el.

⁶ Egyes források 10 millió, mások 15 millió halotról beszélnek, de vannak olyan adatok, amelyek szerint a harci cselekmények következtében 10 millió ember veszítette életét, s másik 10 millió ember pedig járványokban és éhezésben elhunyt el.

⁷ A XIV. cikk értelmében „A Tanács Állandó Nemzetközi Bíróság felállítására vonatkozó tervezetet fog készíteni, és azt elfogadás végett a Szövetség tagjai elé terjeszti. Ennek a bíróságnak hatásköre ki fog terjedni a felek részéről elébe terjesztett minden nemzetközi jellegű vitás esetre. A Bíróság azonfelül véleményt fog nyilvánítani minden olyan vitás esetben és kérdésben, amelyet a Tanács vagy a Közgyűlés hozzá utal.”

A megalakítandó Állandó Nemzetközi Bíróság általános kötelező joghatósága helyett egy részlegesen kötelező bíraskodási rendszer került elfogadásra, ez fogalmazódott meg a Bíróság Statútuma 36. cikkének 2. bekezdésében; ezt hívjuk ma fakultatív klauzula rendszerének, illetve kötelező joghatósági rendszernek. Ezt a megoldást átmenetinek szánták, s úgy tűnt, hogy a 36. cikk 2. bekezdéséből kiindulva az államok közötti viszonylatban előbb-utóbb bevezetésre kerül az általánosan kötelező nemzetközi bíraskodás.

Az új rendszer lényege, hogy az államok egyoldalú un. alávetési, vagy kötelező joghatósági nyilatkozatban előre vállalhatják, hogy a majdan felmerülő vitáikra kötelezőnek ismerik el a Bíróság joghatóságát, a hasonló nyilatkozatot tett államok közötti viszonylatban.⁸ Az így létrejövő nyilatkozatok egy különleges hálózatot alkotnak, amely a nyilatkozatot tett államok egymásközi viszonylatában kötelező bíraskodási rendszerként működik. Sir Arnold McNair bíró évtizedekkel később az *Angol-iráni Olajtársaság ügyében* a rendszert úgy jellemezte, hogy az nem *contracting out*, hanem *contracting in* jellegű.⁹

Az Állandó Nemzetközi Bíróság részlegesen kötelező joghatóságának bevezetésével sokan úgy vélték, hogy az általánosan kötelező nemzetközi bíraskodás felé az első lépések megtörténtek, s nem csekély naivitással azt hitték csak idő kérdése az emberiség mikor jut el ahhoz, hogy az államok kötelesek legyenek vitáikat bírói úton rendezni.

Az Állandó Nemzetközi Bíróság megalakulását mindenképpen egyfajta lelkesedés övezte. A Statútum hatálybalépése után az államok sorban tettek a Bíróság kötelező joghatóságát elfogadó nyilatkozatot, sőt, a kezdetben határozott időre szóló deklarációkat a legtöbb esetben lejárat után megújították, újabb határozott időre szólóan, egyes államok pedig azt is vállalták, hogy nyilatkozatuk határozatlan idejűvé váljon. Joggal írta tehát a nemzetközi bíraskodással összefüggő kérdések egyik legkiválóbb szakértője, az amerikai Manley Hudson, hogy az Állandó Nemzetközi Bíróság megalakulását követő években az államoknak az a gyakorlata, hogy elfogadták a Bíróság kötelező joghatóságát, a viták békés rendezése jogának hatalmas fejlődését jelzi.¹⁰

Bízató jel volt az is, hogy a fakultatív klauzula alapján az első kereset benyújtására már 1926-ban sor került.¹¹ Ezt újabb ügyek követték, s az Állandó Nemzetközi Bíróság fennállásának mintegy negyedszázada alatt a peres ügyek nagyjából egyharmadában a Bíróság joghatósága a fakultatív klauzulán alapult.

Az igazsághoz hozzátartozik azonban az is, hogy az Állandó Nemzetközi Bíróság fennállásának első évtizedében a fakultatív klauzulát elsősorban a kis- és középhatalmak ismerték el, amelyeknek mindig is különös érdekük fűződött a viták békés rendezéséhez. A nagyhatalmak fenntartással viselkedtek az Állandó Nemzetközi Bíróság kötelező joghatósága iránt, s közülük elsőként 1924-ben Franciaország tett alávetési nyilatkozatot, ez a deklaráció azonban ratifikálás hiányában soha nem lépett hatályba.

⁸ A Statútum kidolgozásával kapcsolatos tárgyalásokon egy fakultatív rendelkezés beiktatásának gondolata a brazil delegáció egyik tagjától, Raoul Ferenandez-től származott, ezért sokan őt nevezik a fakultatív klauzula atyjának. Ez annyiban nem helyt álló, hogy a nemzetközi bíraskodásról szóló megállapodásba a joghatóságra vonatkozó fakultatív rendelkezés beiktatásának terve már a második hágai békekonferencián is felvetődött, s az akkori javaslat a svájci Max Huber nevéhez fűződik.

⁹ *Anglo-Iranian Oil Co. case* (Preliminary Objection) Judgment 22 July 1952. Individual Opinion of President McNair. *ICJ Reports* 1952, 116

¹⁰ Hudson (1943) 482

¹¹ Ez egy Belgium és Kína közötti jogvita volt, amely egy 1865-ben megkötött szerződés felmondásával függött össze, az ügyet Belgium terjesztette a Bíróság elé.

Az általánosan kötelező nemzetközi bíraskodás bevezetése helyett azonban már az 1920-as években tapasztalhatók voltak olyan jelenségek, amelyekre a Bíróság alapítói nemigen gondolhattak, illetve amelyek arra utaltak, hogy az államok a kötelező bíraskodásnak ehhez a formájához igen csak óvatosan közelítenek. Ilyenként említhető mindenekelőtt az a jelenség, hogy az államok egy része deklarációjában rögzítette, alávetési nyilatkozata ratifikációra szorul, noha egyébként sehol nem volt előírva a deklarációk ratifikálásának szükségessége.¹² A deklarációk ratifikációja azonban számos esetben elmaradt, aminek következtében ezek a nyilatkozatok nem léptek hatályba.¹³ Ezen túlmenően, az államok az Állandó Nemzetközi Bíróság kötelező joghatóságát csak korlátozásokkal fogadták el, így már az első deklarációkban megjelentek olyan fenntartások, amelyekkel az államok időbelileg limitálták deklarációjuk hatályát, illetve bizonyos államokkal való vitákat, vagy meghatározott kérdéseket eleve kizárták a kötelező joghatósági körből.

Mind az államok részéről, mind pedig a Bíróság részéről az alávetési nyilatkozatokkal, illetve a fenntartásokkal kapcsolatban nagyfokú rugalmasság volt megfigyelhető. Így elfogadottá vált a kötelező joghatóságnak a legkülönbélebb megfogalmazású deklarációkban való elismerése, egyetlen követelmény az volt, hogy a deklarációból a kötelező joghatóság elfogadásának szándéka világosan kiderüljön.

Kezdetben a fenntartásoknak csak az előnyei kerültek előtérbe, nevezetesen, hogy a fenntartások következtében rugalmasabbá válik a kötelező bíraskodás rendszere, s a fenntartásoknak köszönhetően a fakultatív klauzula rendszeréhez egyre több állam csatlakozhatott. Hiszen a fenntartások révén biztosítható volt, hogy a nyilatkozó állam számára „kellemetlen” ügyeket kizárhasson a kötelező joghatósági körből. Egyébként ekkoriban egy-egy nyilatkozatban legfeljebb 3-4 fenntartás jelent meg, amelyek a legtöbb esetben a viszonzosságra, a visszaható hatály kizárására, a más békés rendezési módokra, illetve az első világháborúval összefüggő viták kizárására vonatkoztak. De szép számban voltak olyan deklarációk is, amelyekben a nyilatkozó állam minden korlátozás nélkül fogadta el a Bíróság joghatóságát. Úgy tűnt, hogy a fenntartások vonatkozásában is van előrelépés, miután ezek a korlátozások sokkal konkrétabbak voltak, mint a korábbi választottbírósi megállapodásokban előforduló fenntartások, amennyiben egyetlen állam sem élesztette fel azokat a korlátozásokat, amelyek az első világháború előtti választottbírósi megállapodásokban igen gyakran előfordultak, nevezetesen, hogy a választottbíráskodás alól kivonják azokat a vitákat, amelyek az államok „becsületét”, „életbevágóan fontos érdekeit”, „függetlenségét,” illetve „harmadik állam jogait vagy érdekeit” érintik.¹⁴

¹² Ld. például Ausztria (1927), Belgium (1925), Csehszlovákia (1929), Dánia (1920), Dominikai Köztársaság (1924), Egyesült Királyság (1929), Finnország (1921), Franciaország (1924) Jugoszlávia (1930), Lengyelország (1931), Lettország (1923), Luxemburg (1921), Magyarország (1928), Norvégia (1921), Peru (1929), Svájc (1921) és Törökország (1936) alávetési nyilatkozatát.

¹³ Ld. ezzel kapcsolatban Csehszlovákia (1929), Franciaország (1924), Lengyelország (1931), Lettország (1923) Luxemburg (1921) és Törökország (1936) nyilatkozatát.

¹⁴ Annak idején ezek a korlátozások olyannyira elterjedtek voltak, hogy egyes szerzők szerint például az állam életbevágóan fontos érdekeire vonatkozó fenntartás minden választottbírói megállapodásban benne van, mégha az kifejezetten nincs is megemlítve.

Vö. Wehberg (1913) 310

A fenntartások megjelenését tehát természetesnek vették, s teljesen elfogadott volt, hogy az államok alávetési nyilatkozataikhoz különféle fenntartásokat csatoljanak.¹⁵ Vagyis, a fenntartások megengedettségét senki nem vitatta. A korabeli szakirodalomból egyetlen olyan szerzőt ismerünk, aki kifogásolta az alávetési nyilatkozatokhoz fűzött különféle fenntartásokat, s arra az álláspontra helyezkedett, hogy csak a Statútum 36. cikke szerinti két fenntartás megengedett,¹⁶ vagyis, a nyilatkozatok bizonyos államokkal szemben a viszonzosság kikötésével, illetve bizonyos időre korlátozottan tehetők.¹⁷

Az 1920-as években a Nemzetek Szövetségének különféle fórumain is foglalkoztak a fakultatív klauzula rendszerével, s főleg azzal, miképpen lehetne elérni azt, hogy minél több állam csatlakozzon a rendszerhez. Az alávetési nyilatkozatokhoz fűzött fenntartásokkal összefüggésben a Nemzetek Szövetségének Tanácsa leszögezte, hogy „A szöveg (mármint a Statútum 36. cikke – L.V.) tüzetes vizsgálata alapján megállapítható, hogy rugalmassága lehetővé tesz bármiféle fenntartást. Miután az államok a Bíróság kötelező joghatóságát az említett viták bizonyos kategóriáira ismerhetik el és más kategóriákra nem, még inkább szabadon megtehetik azt, hogy a kötelező joghatóságot ezen kategóriák egyikének csak bizonyos töredékére fogadják el.”¹⁸ Évtizedekkel később a Nemzetek Szövetségének ezen erőfeszítéseivel kapcsolatban a Nemzetközi Bíróság egyik tagja találóan azt írta, hogy a Szövetség azon igyekezetével, hogy előmozdítsa a Bíróság kötelező joghatóságának az elfogadását, valójában a fenntartások megtételét támogatta (noha a Statútum nem hatalmazza fel a nyilatkozó államokat ilyen fenntartások megtételére), ezzel pedig gyengítette azt a rendszert, amelyet erősíteni akart.¹⁹

A kötelező nemzetközi bíraskodás fejlődésének szempontjából mindenképpen mérföldkövet jelentett az, hogy 1929-ben Nagy-Britannia, a világ egyik legnagyobb katonai erejével rendelkező hatalma elismerte az Állandó Nemzetközi Bíróság kötelező joghatóságát. Az angol deklarációban azonban minden más korábbi alávetési nyilatkozatnál több fenntartás jelent meg, ezen túlmenően pedig a londoni kormány deklarációjába olyan korlátozásokat iktatott be, amelyeknek később igen csak messzemenőbb következményei lettek. Újdonság volt, hogy a nyilatkozatban kikötötték — mellőzve bármiféle felmondási időt — az okmány 10 év után történő bármikori felmondhatóságát; itt jelent meg először az a klauzula, hogy a Brit Nemzetközösséghez tartozó államokkal való vitákat kizárják a kötelező joghatósági körből; s szintén új elem volt az a fenntartás, amely szerint a Bíróság joghatósága nem terjed ki azokra a vitákra, amelyek a nemzetközi jogi alapján az állam kizárólagos belső joghatóságának körébe tartoznak. Egyébként az angol alávetési nyilatkozattal vette kezdetét az a tendencia, amely úgy jellemezhető, hogy az államok egyszerűen elkezdtek másolni egymás deklarációiban található korlátozásokat. Ennek első jele volt, hogy — egy-két nap

¹⁵ Az alávetési nyilatkozatokhoz fűzött korlátozások kapcsán a szakirodalomban általában *ratione personae*, *ratione materiae* és *ratione temporis* fenntartások között tesznek különbséget, attól függően, hogy a Bíróság kötelező joghatóságának személyi, tárgyi, illetve időbeli korlátozásáról van-e szó.

¹⁶ Higgins (1929). A két Nemzetközi Bíróság tagjai közül egyedül Levi Carneiro bíró osztotta ezt a véleményt. Ld. *Anglo-Iranian Oil Co. Case* (Preliminary Objections) Judgment of 22 July 1952. Dissenting Opinion of Judge Levi Carneiro. *ICJ Reports* 1952, 154

¹⁷ A viszonzosságra utalás felesleges kikötés, miután a kötelező bíraskodás rendszere csak a hasonló nyilatkozatot tett államok közötti viszonylatban működik.

¹⁸ Az Állandó Nemzetközi Bíróság Statútuma 36. cikkének 2. bekezdése értelmében az államok a Bíróság kötelező joghatóságát elfogadhatták a bekezdésben felsorolt négy kérdéskör mindegyikére, illetve csak azok valamelyikére. Ma már ez nem lehetséges, ugyanis a Nemzetközi Bíróság kötelező joghatóságát az államoknak a Statútum 36. cikke. 2. bekezdésének a), b), c) és d) pontjai alatt felsorolt viták mindegyikére kell elfogadniuk.

¹⁹ Vö. *Fischeries Jurisdiction case* (Jurisdiction of the Court) Judgment of 4 December 1998. Separate Opinion of Judge Kooijmans. *ICJ Reports* 1998, 489

eltéréssel — Ausztrália, Dél-Afrika, India, Kanada és Új Zéland az angol deklarációval szinte szó szerint azonos szövegű alávetési nyilatkozatot tett.

Az Egyesült Királyság alávetési nyilatkozatát nyilatkozatát nem sokkal megjelenése után, 1930-ban éles kritikával illette egy brit tudós, bizonyos Hersch Lauterpacht, aki a London School of Economics lapjában megjelentetett tanulmányában világosan rámutatott azokra a visszasságokra és visszaélési lehetőségekre, amelyek az angol deklarációban található fenntartásokban rejlenek.²⁰

A háborús évek közeledtével az Állandó Nemzetközi Bíróság kötelező joghatósági rendszerével kapcsolatos negatív tendenciák csak erősödtek. Számos állam nem hosszabbította meg alávetési nyilatkozatát, vagy meghosszabbította ugyan, de nem ratifikálta azt, több állam a háborús helyzetre tekintettel újabb fenntartásokat csatolt deklarációjához.²¹

III.

A II. világháború után az Állandó Nemzetközi Bíróság utódként létrejött, az ENSZ legfőbb bírói fórumaként működő Nemzetközi Bíróság Statútuma alig tér el elődjének alapító okiratától, s a két világháború közötti még érvényben lévő alávetési nyilatkozatok joghatályát a Statútum egy rendelkezésével átörökítették az új bíróságra.²²

1946-ban a kötelező joghatósági rendszer megerősödésének jele volt az, hogy az Egyesült Államok alávetési nyilatkozatot tett. Ennek különös jelentőségét egyebek mellett az adta, hogy az Egyesült Államok a két világháború között nem volt részese a kötelező joghatósági rendszernek, az Állandó Nemzetközi Bíróság Statútumának aláírására vonatkozó jegyzőkönyvet is csak 1929-ben ratifikálta. Sajnos azonban az Egyesült Államok 1946-os alávetési nyilatkozata két olyan fenntartást tartalmazott, amelyekről nyugodtan mondható, hogy illuzórikussá teszik a kötelező joghatóság elfogadását, s ezekkel a fenntartásokkal a washingtoni kormány valójában az egyik kezével visszavette azt, amit a másikkal adott. Éppen ezért ezeket a fenntartásokat joggal nevezhetjük destruktív fenntartásnak.

Az egyik ilyen korlátozás az ún. Connally fenntartás volt, amely az 1929-es angol alávetési nyilatkozatban megjelenő belső joghatóságra vonatkozó fenntartás továbbfejlesztett változata volt, a másik pedig multilaterális szerződésekre vonatkozó fenntartásként, vagy Vandenberg fenntartás néven ismert.

A Connally fenntartásban, amelyet az előbb említett Sir Hersch Lauterpacht — már a Nemzetközi Bíróság tagjaként — igen találóan „automatikus fenntartásnak” nevezett, Washington kizárta a Bíróság joghatóságát „azokra a vitákra, amelyek lényegileg az Egyesült Államok belső joghatóságába tartoznak, ahogyan azt az Egyesült Államok meghatározza;” ami gyakorlatilag azt jelenti, hogy az amerikai kormány valamely ügyet a belső joghatóságára hivatkozva kivonhat a kötelező joghatósági körből.

²⁰ Lauterpacht (1930) 137-172. Sir Hersch Lauterpacht fiatal korában, az 1920-as évek elején Kelsen mellett Bécsben dolgozott, majd pedig Nagy-Britanniában telepedett le; később a Nemzetközi Jogi Bizottság, majd pedig a Nemzetközi Bíróság tagja lett, a 20. század egyik legkiválóbb nemzetközi jogászáként tartjuk számon.

²¹ A magyar vonatkozású Gerliczy ügy volt az egyik legutolsó jogvita, amelyet a fakultatív klauzula alapján a Bíróság elé terjesztettek, ennek befejezésére azonban a háború kitörése miatt nem került sor.

²² E nyilatkozatok egy része mind a mai napig hatályban van.

A Vandenberg fenntartás értelmében a Bíróság kötelező joghatósága nem terjed ki „a multilaterális szerződésekre vonatkozó vitákra, kivéve, ha 1) a szerződésben részes a döntés által érintett valamennyi fél részt vesz a Bíróság előtt szereplő ügyben; vagy ha 2) az Egyesült Államok külön hozzájárul a joghatósághoz.” A fenntartás homályossága mindenekelőtt a korlátozás első részében található ahhoz a kitételhez kapcsolódik, hogy „a szerződésben részes a döntés által érintett valamennyi fél részt vesz a Bíróság előtt szereplő ügyben”. Ez a mondat mindenekelőtt azt a kérdést veti fel, hogy mely államokat kell az „érintett” kitétel alatt érteni, s egy állam mikor minősül „érintettnek.” További probléma az, hogy az „érintett” államnak, vagy államoknak mi lesz a perbeli státusuk, félnek minősülnek-e, vagy beavatkozóknak, s egyáltalán multilaterális sokoldalú szerződések esetén miképpen kivitelezhető esetleg 20-30 államnak a perbeli részvétele. A fenntartás második része pedig semmivé teszi a Bíróság kötelező joghatóságának az elfogadását.

Az amerikai alávetési nyilatkozathoz fűzött fenntartásokat szakmai körökben sokat bírálták, többek között azért, mert úgy tűnt, hogy 1945 után tovább fog épülni a nemzetközi bíraskodásnak az a rendszere, amelynek alapjait az 1920-as jogászbizottság rakta le. Ezt az elképzelést erősítette az is, hogy az új nemzetközi szervezet alapító okiratában a nemzetközi viták békés rendezésének elve különös hangsúlyt kapott, s a Nemzetközi Bíróság a szervezet hierarchiájában a legfontosabb politikai szervekkel került egy kategóriába.

A II. világháború után az alávetési nyilatkozatokhoz fűzött fenntartások gyakorlata tehát tovább folytatódott. Idők folyamán a fenntartások egyre bonyolultabbakká váltak, az államok újabb és újabb fenntartásokat dolgoztak ki; ezek hamar „népszerűvé” váltak, s az államok gyakran másolták egymás alávetési nyilatkozataiban található korlátozásokat.

A sokféle fenntartással kapcsolatban joggal vetődik fel a kérdés, hogy mindez mire vezethető vissza, s mi az oka annak, hogy egyre több és összetettebb fenntartások jelentek meg.

A fenntartások elszaporodásának egyik oka — amint erre a Nemzetközi Jogi Egyesület 1964. évi tokiói kongresszusára készült jelentés igen szellemesen rámutatott —, hogy szinte minden államnak a szekrényében van egy csontváz, amelyet nem szeretne a világ elé tárni. Ezen túlmenően pedig — folytatja a jelentés —, bár a fenntartások megtételével az államok bizonyos problémákat megoldhatónak vélnek, ám egyúttal attól is tartanak, hogy valamilyen fontos kérdéssel megkezdtek, vagy pedig esetleg olyan új problémák merülhetnek fel, amelyekre az eddigi fenntartások nem vonatkoznak. Ezen előre nem látott körülményektől való félelem miatt egyes államok vagy nem csatlakoznak a fakultatív klauzula rendszeréhez, vagy pedig deklarációjukhoz igen terjedelmes fenntartásokat csatolnak.²³

A másik ok a nemzetközi jog fejlődéséhez kapcsolódik. A tudomány és technika előrehaladása következtében újabb és újabb kérdések kerülnek nemzetközi jogi szabályozás alá, amelyek természetesen újabb és újabb nemzetközi jogvitákat generálhatnak. Ezen új jogterületekkel összefüggő kérdések tisztázatlansága és a kialakulatlan gyakorlat nem egyszer arra készítette az államokat, hogy e kérdéseket eleve kizárják a kötelező joghatósági körből.

²³ *International Law Association. Report of the Fifty-first Conference. Tokyo 1964. 87.*

A harmadik ok a Bíróság bizonyos döntéseire vezethető vissza, abban az értelemben, hogy az államok alávetési nyilatkozataikhoz fűzött korlátozásokkal megpróbálják elejét venni annak, hogy a Bíróság más ügyekben hasonló döntést hozzon.²⁴

A II. világháború utáni hidegháborús légkör nem kedvezett a nemzetközi bírászkodásnak, s különösen a nemzetközi bírászkodás egy olyan változatának, amikor az államoknak esetleg sok-sok évvel az erre vonatkozó kötelezettségvállalásuk után kell szembesülniük azzal, hogy valamely másik állammal való vitájukat — minden külön hozzájárulásuk nélkül — a Nemzetközi Bíróság döntse el. Nem véletlen, hogy ezekben az években a kötelező joghatósági rendszer hanyatlásáról írtak.²⁵ Ezen következtetések azon alapultak, hogy kevés ügyet terjesztettek a Bíróság elé, terjedőben voltak az ún. destruktív fenntartások, az államok a Bíróság előtt hivatkoztak ezekre a fenntartásokra; mindezekben túlmenően egyre gyakrabban fordult elő, hogy valamely keresettel megindított ügyben az alperes állam — vagy az eljárás egészében, vagy pedig annak egyes szakaszaiban — a Bíróság előtt nem jelent meg.²⁶

Az is csökkentette az ENSZ legfőbb bírói fóruma iránti bizalmat — főleg a fejlődő államok körében —, hogy az 1960-as években a Bíróságnak több olyan döntése született, amelyeknek meghozatalakor figyelmen kívül hagyta a dekolonizációs folyamat nyomán a nemzetközi jogban bekövetkezett változásokat.²⁷

A mostani időszak tárgyalása előtt érdemes kitérni a kötelező joghatósági rendszerrel kapcsolatos néhány jogi problémára, amelyek napjainkban is fennállnak, legfeljebb a nemzetközi bírászkodásnak az utóbbi években történt felfutása ezekről eltereli a figyelmet.

Az alávetési nyilatkozatokhoz fűzött fenntartásokkal összefüggésben nem csak az a gond, hogy a deklarációkban egyre bonyolultabb és nagy jogászai szakértelemmel megfogalmazott fenntartások jelennek meg, hanem az is, hogy némelyik állam nyilatkozata annyi és oly sokféle fenntartást tartalmaz, hogy joggal merül fel a kérdés, a nemzetközi vitáknak mi az a köre, amire a nyilatkozó állam tekintetében a Bíróság kötelező joghatósága fennáll. A fenntartások joghatóságait csak növeli a viszonyosság elve, amely átszövi az egész kötelező joghatósági rendszert. Egyfelől abban a vonatkozásban, hogy a rendszer csak a kötelező joghatósági nyilatkozatot tett államok egymásközi viszonylatában működik; másfelől pedig egy konkrét ügyben a Bíróság joghatósága a vitáknak csak arra a körére áll fenn, amely a felek nyilatkozataiban benne foglaltatik. Ennek következtében valamely ügyben előállhat az a helyzet, hogy az egyik fél a vitáknak meglehetősen széles körére ismerte el a Bíróság kötelező joghatóságát, beleértve a Bíróság elé terjesztett ügy tárgyát is, ennek ellenére azonban az adott ügyben a Bíróság nem járhat el, annak következtében, hogy a másik fél vagy felek a vita tárgyát kizárták a kötelező joghatósági körből. Mindenképpen kívánatos lenne tehát, hogy az

²⁴ Erre legjobb példa a rajtaütésszerű keresetek kivédését célzó fenntartás, amely a Bíróságnak az *Indiai területen való áthaladási jog ügyében* a pergátló kifogások tárgyában hozott döntése nyomán vált elterjedté.

²⁵ Ld. ezzel kapcsolatban Waldock (1955-56)

²⁶ Ez történt a *Korfu-szoros ügyben*, amelynek utolsó szakaszában — az Egyesült Királyságnak járó kártérítés kérdésével foglalkozó vitában — az alperes állam, Albánia nem vett részt. Az *Angol-iráni Olajtársaság ügyében* Irán az eljárás első szakaszától maradt távol. Az 1970-80-as években egyre gyakoribbá vált, hogy az alperes államok az eljárás egészétől maradtak távol. Erre példaként említhető az *Izlandi halászati övezettel* kapcsolatos két ügy (a távolmaradó állam Izland volt), a *Francia nukleáris kísérletek* ügyei (itt Franciaország volt a távolmaradó), valamint *Az Egyesült Államok teheráni diplomáciai és konzuli személyzetének ügye*, amelynek egyetlen szakaszában sem vett részt az alperes fél, Irán.

²⁷ Ld ezzel kapcsolatban a dél-nyugat afrikai mandátumos területtel foglalkozó több döntést, valamint az *Észak-kameruni ügyet*.

alávetési nyilatkozathoz fűzött fenntartások száma bizonyos ésszerű keretek között maradjon. Külön kérdés az, hogy ezt miképpen lehetne elérni.

Az alávetési nyilatkozatokhoz fűzött fenntartásokkal kapcsolatos másik nagy probléma bizonyos destruktív fenntartásokkal függ össze, amelyek igazából összeegyeztethetetlenek a kötelező joghatósági rendszerrel.

A nemzetközi szerződések jogában valamely multilaterális szerződéssel össze nem egyeztethető fenntartásokra világos szabályok vannak, amelyek adott esetben útbaigazítást adnak. Ezek a szabályok azonban az alávetési nyilatkozatokhoz csatolt fenntartásokra nem alkalmazhatók, több okból is. Mindenekelőtt azért, mert az alávetési nyilatkozatokhoz fűzött fenntartások — minden látszólagos hasonlóságuk ellenére — alapvetően különböznek a nemzetközi szerződésekhez fűzött fenntartásoktól. A Bíróság kötelező joghatóságát elfogadó nyilatkozatok egyoldalú aktusok, amelyeket a Statútum 36. cikke kapcsol össze, s e cikkben foglaltak közbeiktatásával válnak egy sokoldalú kötelezettségeket és jogokat fakasztó rendszerre. Az egyoldalú nyilatkozatokkal az államok nem a Bírósággal, illetve a nemzetközi közösséggel szemben vállalnak kötelezettségeket, hanem a többi nyilatkozó állam felé vállalják a Bíróság előtti egyoldalú keresettel megindítható eljárás lehetőségét. Ezek azonban feltételes és relatív kötelezettségek, amelyek csak akkor konkretizálódnak, ha egy „ugyanilyen kötelezettséget” vállaló állammal való vitát a Bíróság elé terjesztenek.

Vagyis, a rendszerben részes államok közötti kapcsolatok semmiképpen nem tekinthetők szerződéses jellegű viszonyoknak. Az alávetési nyilatkozatok megtételében az államok teljesen szabadon járnak el, s a deklarációk nem az államok közös együttműködésével kialakított szöveget tükrözik. A deklarációkhoz csatolt fenntartásokkal, korlátozásokkal a nyilatkozó állam — ellentétben a nemzetközi szerződésekhez fűzött fenntartásoktól — nem a fakultatív klauzula rendszerében részes többi állammal közösen kialakított szövegtől kíván eltérni. Erre vezethető vissza az, hogy az alávetési nyilatkozatokhoz csatolt fenntartások érvényességéhez a rendszerben részes többi állam részéről nem szükséges bármiféle elfogadás, s maga a nyilatkozó állam határozza meg, hogy milyen korlátozásokkal vállalja a Bíróság kötelező joghatósági rendszerében való részességet.

Az elmúlt kilenc évtized alatt az államok nemzetközi közössége hallgatólagosan hozzájárult a Bíróság kötelező joghatóságának fenntartásokkal teletűzdelt nyilatkozatokkal való elfogadásához, s noha a fakultatív klauzula rendszerében részes államok megtehették volna, hogy egyes fenntartásokat kifogásoljanak, ilyenre alig volt példa.

A fenntartásokkal kapcsolatos kifogások elmaradása több okra vezethető vissza.

Így mindenekelőtt arra, hogy — amint azt már említettük — az alávetési nyilatkozatok összessége a nyilatkozó államok közötti viszonylatban nem képezi szerződészerű kapcsolatok hálózatát, s valamely nyilatkozó állam a rendszerben részes másik állam deklarációjában foglaltakkal igazából csak akkor szembesül, amikor ezzel az állammal egy konkrét vitája kerül a Bíróság elé. Éppen ezért a kölcsönös jogok és kötelezettségek függőben vannak egészen addig, amíg valamely konkrét jogvitával nem fordulnak a Bírósághoz. Mindaddig, amíg valamely vita miatt nem kerül sor keresetlevél benyújtására, a fakultatív klauzula rendszerében részes államok között a kölcsönös jogok és kötelezettségek tartalma mindössze annyi, hogy ők egymással szemben jogszerűen keresettel fordulhatnak a Bírósághoz. Vagyis, megvan a jogi lehetősége annak, hogy közöttük a Bíróság előtt peres eljárásra kerüljön sor. Ennek tudható be, hogy az államok a legtöbb esetben csak konkrét

ügyben, a Bíróság előtt vetetik fel egy-egy fenntartás megengedettségét, illetve a fakultatív klauzula rendszerével való összeegyeztethetőségét.

A kifogások elmaradásának másik okaként az említhető, hogy — noha egy államnak bizonyos ellenvetései lennének valamely másik, esetleg egy újonnan nyilatkozó állam alávetési nyilatkozatában foglaltakkal — különféle okok miatt nem akarja a nyilatkozó állammal való kapcsolatait rontani, s éppen ezért az esetek többségében az államok inkább szemet hunynak és nem kifogásolják még az igen csak vitatható fenntartásokat sem. Arról nem is beszélve, hogy miután az egész rendszer alapvető eleme a viszonosság elve, így az államok hallgatása bizonyos fenntartások esetében annak is betudható, hogy a „hallgató” állam politikusai arra gondolnak, majd valamikor, egy konkrét ügyben esetleg hasznukra lehet az, ha a viszonosság alapján az adott fenntartásra hivatkozva a nyilatkozó állammal való vitájukat kizárhatják a kötelező joghatósági körből.

Ha az alávetési nyilatkozatokhoz fűzött fenntartásokkal kapcsolatos kifogások tekintetében az államok aktívabbak lennének, gyakrabban lépnének fel bizonyos fenntartásokkal szemben, az sem jelentene megoldást. Hiszen az alávetési nyilatkozatok esetében — mint már említettük — nincsenek szabályok, illetve kialakult gyakorlat a tekintetben, hogy mik volnának a nyilatkozatokhoz fűzött fenntartásokkal kapcsolatos kifogások következményei.

Egyes fenntartásoknak a fakultatív klauzula tárgyával és céljával való összeegyeztethetősége mind a szakirodalomban, mind pedig a Bíróság előtt többször felmerült. Az ENSZ legfőbb bírói fóruma azonban igyekezett elkerülni azt, hogy döntenie kelljen valamely fenntartásnak a kötelező joghatósági rendszerrel való összeegyeztethetőségéről, vagy netán a korlátozás érvénytelenségéről. A Bíróság a fenntartásokat — mint maga mondotta — alkalmazta, úgy ahogyan azok voltak, s ahogyan azokat a felek elismerték.²⁸ A vitatott fenntartások érvénytelenségének kimondása egyébként azt a kérdést is felveti, hogy az érvénytelenség csak magára a fenntartásra vonatkozik, vagy pedig az magával hozza az egész alávetési nyilatkozat érvénytelenségét. Nyilvánvalóan, ha a fenntartás a nyilatkozat lényeges elemét képezi, akkor az érvénytelenség minden valószínűség szerint kihat magára a deklarációra is. Természetesen külön értelmezési kérdés az, hogy bizonyos fenntartások mennyiben tekinthetők a deklarációk „lényeges elemének.”

A szakirodalom nézete erősen megoszlik a tekintetben, hogy helyen járt-e a Nemzetközi Bíróság, amikor egyes fenntartások jogszerűségét konkrét jogvitákban nem vizsgálta. A különféle esetek körülményeit figyelembe véve elmondható, a Bíróság részéről bölcs döntés volt, hogy konkrét ügyekben tartózkodott bizonyos fenntartások megengedettségéről való döntéstől. Ha ugyanis a Bíróság megállapította volna egyes vitatható tartalmú fenntartások megengedettségét, akkor az mindenképpen egyfajta „biztatást” jelentett volna abban a vonatkozásban, hogy ilyen fenntartásokat az államok beiktassanak alávetési nyilatkozataikba. Ugyanakkor azonban bármiféle olyan döntés, amely viszont bizonyos fenntartások megengedettségéről szólt volna, az előtérbe állította volna azt a kérdést, hogy mindez mindenképpen érinti az eljárásban részt nem vevő államok hasonló fenntartásokat tartalmazó deklarációit, annak következtében, hogy a Statútum 59. cikke értelmében „(A) Bíróság határozata csak a perben álló felekre és az eldöntött ügyben kötelező.” Elképzelhető, hogy a meg nem engedettnek minősített fenntartásokat bizonyos államok visszavonták volna (ez lett volna a jobbik eset), nagy a valószínűsége azonban annak, hogy az államok inkább magát az alávetési nyilatkozatot vonták volna vissza.

²⁸ Vö. *Case of Certain Norwegian Loans*. Judgement of 6 July 1957. *ICJ Reports* 1957, 27

Az 1970-80-as években mind gyakrabban fordult elő, hogy az egyik fél — s értelemszerűen az alperes állam — a Bíróság előtti eljárásban nem vett részt. A távolmaradás vonatkozásában egyébként különbség tehető két eset között, mégpedig: amikor a fél az egész eljárástól maradt távol, illetve, amikor az eljárásnak csak bizonyos szakaszában vagy szakaszaiban nem vesz részt, nem terjeszti be memorandumát, elleniratát, a szóbeli tárgyaláson nem jelenik meg, stb. A távolmaradással kapcsolatban az egyik legtöbbit vitatott kérdés az, hogy az államok kötelesek-e a Bíróság előtti eljárásban részt venni. Ez mindenekelőtt azért merül fel, mert a Statútum 53. cikkében rendelkezik arról, hogy a Bíróság miképpen köteles eljárni, ha az egyik fél távol marad az eljárástól.²⁹ E szakasz alapján több szerző azt vallja, hogy a távolmaradás teljesen megengedett. Ez az érvelés nehezen fogadható el. Ezekben az ügyekben ugyanis a Bíróság joghatóságának van alapja, s a távolmaradó fél ennek ellenére nem vesz részt a Bíróság előtti eljárásban. Vagyis, a felek ilyen vagy olyan formában már elfogadták a Bíróság joghatóságát és ennek ellenére maradnak távol. Ezekről az ügyektől különböznek azok az esetek, amikor úgy fordulnak egyoldalú keresettel az ENSZ legfőbb bírói fórumához, hogy a Bíróság joghatóságának nincs semmiféle alapja, tehát nincs egy szerződéses kikötés, vagy alávetési nyilatkozat, amire alapozható lenne a Bíróság joghatósága. Nyilvánvalóan ilyen esetekben a Bíróság előtt való megjelenés kötelezettségének kérdése fel sem merül.

Az eljárástól való távolmaradás bizonyos mértékben — kimondva vagy kimondatlanul — a Bíróság pártatlan döntésének megkérdőjelezését jelzi.³⁰ Ezeknek az ügyeknek egyik sajátossága, hogy a távolmaradó állam az esetek többségében vitatja a Bíróság joghatóságát, illetve arra hivatkozik, hogy a vita nem alkalmas bírói döntésre. E véleményüknek a távolmaradó államok általában hangot is adnak, azonban nem a Bíróság Szabályzatában is említett és a joghatósággal kapcsolatos kifogások előterjesztésére rendelkezésre álló pergátló kifogások formájában, hanem — gyakran igen csak részletes jogi érveket tartalmazó — különféle meglehetősen terjedelmes nyilatkozatokban, nyílt levelekben, stb.

A távolmaradás valódi okaként többféle tényező említhető, így — amennyiben a Bíróság joghatósága még az adott ügyben nem tisztázott — gyanítható, a távolmaradó fél azért nem jelenik meg, nehogy a Bíróság a *forum prorogatum* alapján állapítsa meg joghatóságát. Másik valószínű ok az, hogy a Bíróság döntését a távolmaradó államnak ne kelljen végrehajtania. Ami persze felveti, hogy a távollévő állam félnek minősül-e, s mint ilyen köteles-e végrehajtani a Bíróság ítéletét. Egy biztos, a Nemzetközi Bíróság eljárástól való távolmaradást az államok holmi látványos politikai akciónak szánják, s nem véletlen, hogy ilyen lépésre elsősorban olyan esetekben került sor, amikor a Bíróság elé terjesztett jogi viták mögött a felek közötti — gyakran súlyos — politikai konfliktusok húzódtak meg.³¹ Mindenesetre — függetlenül, hogy mi a távolmaradó állam érve — a Bíróság eljárástól való távolmaradás mindenképpen e bírói fórum iránti bizalmatlanságot juttatja kifejezésre; örvendetes tény azonban, hogy a távolmaradási ügyek is eltűnőben vannak, s az 1980-as évek közepe óta ilyen eset nem fordult elő.

Az utóbbi egy-másfél évtizedben a pergátló kifogások elharapódzása figyelhető meg, ami sok szempontból nem kívánatos jelenség. A pergátló kifogások lényege, hogy az egyik állam — s

²⁹ A Statútum 53. cikkének 2. bek. értelmében ilyen ügyekben a Bíróság köteles meggyőződni nem csak joghatóságáról, hanem arról is, hogy a megjelenő fél kérelme jogilag és ténybelileg megalapozott-e.

³⁰ Vö. Elkind (1984) 171-206

³¹ Ld. ezzel kapcsolatban a Csendes-óceán déli térségében végrehajtott francia nukleáris kísérletek miatt Ausztrália és Új-Zéland által Franciaországgal szemben indított két ügyet, a Teheránban túszként fogva tartott amerikai diplomatákkal kapcsolatos ügyet, a *Nicaragua elleni katonai és katonai jellegű akciók* ügyét.

nyilvánvalóan az alperes, ámbar a Nemzetközi Bíróság gyakorlatában volt rá példa, hogy a felperes — vitatja a Bíróság joghatóságát. Az hogy egy állam él-e a pergátló kifogások adta lehetőséggel, bizonyos mértékben az állam perbeli taktikájának része. Ha egy állam úgy véli, hogy a Bíróság joghatósága nem áll fenn, vagy pedig a kereset nem elfogadható, akkor teljesen természetes, hogy pergátló kifogást nyújt be. A gond a nyilvánvalóan megalapozatlan pergátló kifogásokkal van, miután a kifogások eredményeképpen jelentősen meghosszabbodik a Bíróság előtti eljárás, annak következtében, hogy pergátló kifogás esetén — a Bíróság Szabályzatának 79. cikkében foglaltak alapján — a testület felfüggeszti az ügy érdemének a vizsgálatát, s először a kifogásról dönt, mégpedig ítéletben. Vagyis, ha sor kerül pergátló kifogás előterjesztésére, úgy az ügy bizonyos szempontból megkettőződik, ugyanis először le kell folytatni a pergátló kifogással kapcsolatos eljárást, s a pergátló kifogásról a Bíróság ítéletben határoz. Az ügy érdemének vizsgálatára csak a pergátló kifogások elutasítása után kerülhet sor, s erről is külön ítélet születik.³² A pergátló kifogásokban egyébként az államok az esetek jelentős részében éppen az alávetési nyilatkozatokhoz fűzött fenntartások alapján vitatják a Bíróság joghatóságát.

V.

Napjainkra elmondható, a kötelező joghatósági rendszer hanyatlásának időszaka elmúlt. A Bíróság nem győzi a munkát, az államok egyre több ügyel fordulnak a testülethez, a fakultatív klauzula soha sem volt olyan népszerű, mint manapság.

A 2013. év végén 80 állam alávetési nyilatkozata volt érvényben, ami azt jelenti, hogy az ENSZ tagállamainak több mint 41%-a részese a fakultatív klauzula rendszerének.

Kétségtelen az Állandó Nemzetközi Bíróság idején volt olyan év, az 1935. esztendő, amikor ez az arány lényegesen magasabb volt, s a Nemzetek Szövetsége 58 tagállamából 42 államnak volt érvényes alávetési nyilatkozata. Ezzel kapcsolatban azonban nem szabad elfelejteni azt, hogy a Nemzetek Szövetsége kevésbé volt univerzális, mint az ENSZ, s az évek során a Szövetség tagsága sokat változott, miután néhány évi tagság után több állam kilépett a szervezetből, s némely állam csak néhány évig volt a kötelező joghatósági rendszer részese. Ezzel ellentétben viszont az ENSZ valóban univerzális szervezet és a kötelező joghatósági rendszerben való részesség nagyfokú stabilitást mutat. Ezt bizonyítja az a tény, hogy 1946 óta, vagyis az elmúlt közel 70 év alatt mindössze hét olyan állam volt — mégpedig Bolívia (1953) Brazília (1953), El Salvador (1988), Guatemala (1952), Nauru (1998), Thaiföld (1960) és Törökország (1972) —, amelyek lejárt alávetési nyilatkozatukat nem hosszabbították meg; s nyolc állam — Dél-Afrika (1967), az Egyesült Államok (1986), Franciaország (1974), Irán (1951), Izrael (1985), Kína (1972), Kolumbia (2001) és Szerbia (2008) — vonta vissza alávetési nyilatkozatát.

A fakultatív klauzula rendszerében jelenleg részes államokat vizsgálva mindenképpen örvendetes, hogy 1990 óta 28 állam tett alávetési nyilatkozatot, közöttük olyan államok, amelyek korábban nem voltak a kötelező joghatósági rendszer részesei, illetve amelyek — különböző okok miatt — hagyták lejárni, illetve megszüntették alávetési nyilatkozataikat, s most visszatértek a fakultatív klauzula rendszeréhez. Mindenképpen örvendetes az is, hogy több fejlődő és a volt szocialista ország — ez utóbbiak szakítva korábbi kormányaik több

³² Ha a Bíróság helyt ad a pergátló kifogásoknak, akkor nyilvánvalóan érdemi ítéletre nem kerülhet sor.

mint negyven éven át folytatott politikájával — kötelező joghatósági nyilatkozatot tett, sőt egyesek vitáikkal a Bírósághoz fordultak.

Az is a bizalom erősödését jelzi, hogy a destruktív fenntartások visszaszorulóban vannak; folytatódott azonban az a gyakorlat, hogy némelyik állam alávetési nyilatkozatába 10-12 különböző és igen bonyolult korlátozást iktatott be, amelyek a nemzetközi viták jelentős csoportjait vonják ki a kötelező joghatósági körből. Egyébként bizonyos fenntartásoknak a gyakorlatban való alkalmazása nem kevés gondot okozna.

A kötelező joghatóságnak fenntartásokkal való elfogadásának általánossá válását mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy az elmúlt 25 évben mindössze négy olyan alávetési nyilatkozat született, amelyekben a nyilatkozó államok minden korlátozás nélkül, vagy legfeljebb a kölcsönösség kikötésével fogadták el a Bíróság kötelező joghatóságát. Meg kell jegyezni, hogy a jelenleg hatályos 80 deklaráció között 14 darab fenntartás, illetve korlátozás nélküli nyilatkozat található, s ezeknek is több mint egyharmada az Állandó Nemzetközi Bíróság idején jött létre. Mindezek alapján naivitásnak tűnnek az olyan felhívások — amelyek még az 1990-as években is több alkalommal megfogalmazásra kerültek —, miszerint az államoknak a Bíróság kötelező joghatóságát fenntartások nélkül kellene elfogadniuk³³ Tudomásul kell venni, hogy a kötelező joghatóságból fakadó kötelezettségeket az államok egy része minden korlátozás nélkül nemigen hajlandó vállalni.

Nem kétséges, hogy a kötelező joghatósági rendszer egyik gyenge pontja az, hogy a nagyhatalmak közül egyedül az Egyesült Királyságnak van érvényes alávetési nyilatkozata. Egyébként a fakultatív klauzula rendszerére mindig is jellemző volt, hogy a két Bíróság kötelező joghatóságát elsősorban a kis- és középhatalmak ismerték el, s a nagyhatalmak meglehetősen tartózkodóan viselkedtek a kötelező joghatósági rendszerrel szemben.

A nagyhatalmak közül elsőként 1924-ben Franciaország tett alávetési nyilatkozatot, ez a deklaráció azonban ratifikálás hiányában soha sem lépett hatályba, s Párizs csak 1931-től rendelkezett érvényes alávetési nyilatkozattal. Ettől kezdődően Franciaország egészen 1974-ig a fakultatív klauzula rendszerének részese volt. 1974 januárjában azonban a párizsi kormány a Csendes-óceán déli térségében végrehajtott francia légköri nukleáris kísérletek ügyében Ausztrália és Új Zéland által indított eljárások miatt felmondta deklarációját, és francia részről újabb nyilatkozat megtételére azóta sem került sor.

Sokan történelmi jelentőségűnek nevezték, hogy 1929-ban az Egyesült Királyság, az akkori idők egyik legnagyobb katonai erejével rendelkező hatalma elismerte az Állandó Nemzetközi Bíróság kötelező joghatóságát. Ennek a deklarációnak a létrejötte azonban — mint már említettük — más szempontból is meghatározó jelentőségű volt. Kétségtelen mind a mai napig a nagyhatalmak közül az Egyesült Királyság a “leghűségesebb” a Bírósághoz, miután a szigetországnak 1930 óta folyamatosan van érvényes alávetési nyilatkozata. Igaz, London az alávetési nyilatkozatok számát tekintve is listavezető, amennyiben egyetlen más államról sem mondható el, hogy az Állandó Nemzetközi Bíróság létrejötte óta nyolc különböző kötelező joghatósági nyilatkozatot tett és ezeket is többször módosította. A deklarációknak ez a gyakori

³³ Ezt tartalmazta a Boutros-Ghali főtitkár által jegyzett “An Agenda for Peace_Preventive Diplomacy, Peacemaking és Peace-keeping” c. dokumentum. (Ld. Report of the Secretary General Pursuant to the Statement adopted by the Summit Meeting of the Security Council on 31 January 1992), s ugyanezt mondta a főtitkár 1994-ben a Nemzetközi Bíróságnál tett látogatásakor (*I.C.J. Communiqué* 94/1 of 13 January 1994).

változtatása — ami különösen az 1950-es években fordult elő—nem egy esetben aktuális politikai okok miatt történt.

A II. világháború után mindenképpen növelte a Nemzetközi Bíróság és a kötelező joghatósági rendszer súlyát az, hogy 1946-ban az Egyesült Államok kötelező joghatósági nyilatkozatot tett. Ez a deklaráció azonban — amint erről már szó volt — igen csak destruktívnak nevezhető fenntartásokat is tartalmazott, hiszen ebben a nyilatkozatban jelent meg először a Connally fenntartás és a multilaterális szerződésekre vonatkozó fenntartás. A washingtoni kormány 1985. október 7-én kelt jegyzékével visszavonta 1946-os alávetési nyilatkozatát, amikor a Nemzetközi Bíróság a Nicaragua által az Egyesült Államok ellen indított, a *Nicaragua elleni katonai és katonai jellegű akciók* ügyének joghatósági szakaszában Góliáttal szemben Dávidnak adott igazat; s az Egyesült Államok azóta nem részese a Bíróság kötelező joghatósági rendszerének.

A Biztonsági Tanács két másik állandó tagjának viszonya a fakultatív klauzulához igen csak negatív. A Szovjetunió, illetve Oroszország ugyanis a kötelező joghatósági rendszernek sohasem volt részese, s ezen a téren a Szovjetunió bukása sem hozott változást. Kínának jelenleg nincs érvényes deklarációja. Kétségtelen 1972-ig hatályban volt egy kínai alávetési nyilatkozat, amelyet az akkori kínai kormány még 1946-ban tett, sőt Kína a két világháború között részese volt az Állandó Nemzetközi Bíróság kötelező joghatósági rendszerének, s a fakultatív klauzula alapján beterveztett első ügyben Kína volt az alperes állam. Ismertes, hogy Kína helyét az ENSZ-ben az 1970-es évek elejéig a taiwani kormány foglalta el, így az 1946-os kínai deklaráció valójában csak a taiwani kormány nyilatkozataként működött. A Kínai Népköztársaság ENSZ jogainak helyreállítása után, 1972-ben Peking felmondta az 1946-os deklarációt, s a világ legnépesebb állama mind a mai napig nem csatlakozott a Nemzetközi Bíróság kötelező joghatósági rendszeréhez.

VI.

A kötelező bíráskodásra vonatkozó szabályok az Állandó Nemzetközi Bíróság létrejötte óta nem változtak, noha mind az ENSZ Alapokmányát és a Nemzetközi Bíróság Statútumát kidolgozó San Francisco-i konferencián, mind pedig később a Bírósággal kapcsolatban is megfogalmazódtak bizonyos változtatásoknak a szükségessége. Így az ENSZ-szel összefüggő reformjavaslatokban a Bíróságra is kitértek, ezek alapvetően a bírák megválasztására, az újraválasztás kizárására, bizonyos életkori korlátok bevezetésére vonatkoztak, a kötelező bíráskodás rendszerét azonban nem érintették.

Az elmúlt több mint 90 év tapasztalataira és a két Nemzetközi Bíróság joggyakorlatára figyelemmel érdemes lenne újragondolni a kötelező joghatósági rendszert. Ennek szükségessége mellett egyébként olyan tekintélyes személyiség is érvelt, mint Sir Robert Jennings, a Nemzetközi Bíróság volt elnöke.³⁴

Az Állandó Nemzetközi Bíróság létrejötte nem utolsósorban az I. világháború szomorú tapasztalatainak köszönhető. Az I. világháború kitörésének 100. évfordulója jó alkalom lehetne arra, hogy a nemzetközi közösség államai áttekintsék a Nemzetközi Bíróság kötelező joghatósági rendszerét, s megpróbáljanak visszaszorítani bizonyos káros jelenségeket, amelyek egyfelől illuzórikussá teszik a Bíróság kötelező joghatóságának az elfogadását,

³⁴ Jennings (1995) 495

másfelől pedig gátolják a Bíróság hatékony működését, s azt, hogy az ENSZ legfőbb bírói fórumához forduló államok jogvitáit a testület minél gyorsabban és a felek megalégedésére döntse el.

A kötelező joghatósági rendszerrel kapcsolatos káros jelenségek kiküszöbölése mindenképp a Statútum módosításával lenne megoldható. Ez azonban belátható időn belül nem tűnik járható útnak, miután a Statútum — 69. cikke értelmében — csak ugyanolyan szabályok szerint módosítható, mint maga az Alapokmány, amelyhez viszont elengedhetetlen a nagyhatalmak egyhangú határozata, amit nem lenne könnyű elérni.

Kétségtelen bizonyos problémák megoldása, így például a pergátló kifogások ésszerű keretek között tartása a Statútum módosítása nélkül is elérhető, miután a pergátló kifogásokról a Bíróság Szabályzata rendelkezik, amelyet maga a testület fogad el. Egyébként a Bíróság részéről történtek már bizonyos intézkedések, amelyek azt célozzák, hogy a pergátló kifogások miatt az érdemi ítéletek ne késlekedjenek. E téren azonban még további vizsgálódásokra lenne szükség, amelyek nyomán esetleg valóban ki lehetne szűrni a teljesen megalapozatlan pergátló kifogásokat.

A vitatható tartalmú fenntartások megengedhetőségének kérdésében való döntést egyes szerzők az ENSZ Közgyűlésére bíznák.³⁵ Ezzel gondolatlanul nehéz egyetérteni, miután a kérdéskör nem politikai döntést, hanem igen alapos jogi elemzést igényel. Erre pedig nyilván maga a Nemzetközi Bíróság lenne a legalkalmasabb. Ezzel kapcsolatban mindenképp az a probléma merül fel, hogy a Bíróság milyen eljárás keretében vizsgálhatná az alávetési nyilatkozatokhoz fűzött fenntartások ügyét. Ismeretes, hogy bizonyos fenntartások megengedhetőségének kérdése, illetve a fakultatív klauzula tárgyával és céljával való összeegyeztethetőségük több peres ügyben felmerült. A Bíróság a maga részéről azonban ezekben az ügyekben egyértelműen arra az álláspontra helyezkedett, hogy a fenntartások megengedhetőségét, illetve a fakultatív klauzulával való összeegyeztethetőségüket nem vizsgálja. Ennek következtében állhatott elő nem egy ügyben az az eset, hogy a Bíróság — miután eltekintett valamely fenntartással kapcsolatban felvetett kérdések vizsgálatától — valójában olyan fenntartások alapján döntött joghatóságáról, amelyeknek megengedettsége igen csak vitatható.³⁶

Fontos lenne, hogy a fenntartásokkal kapcsolatos problémákról maga a Bíróság döntsön, azonban nem konkrét jogvita kapcsán, hanem tanácsadó véleményezési eljárás keretében. Ha az ENSZ reformokkal összefüggésben az ENSZ főtitkárnak megadták volna a tanácsadó vélemény kérésének a jogát, akkor kézenfekvő lenne, hogy az alávetési nyilatkozatokhoz fűzött fenntartásokkal kapcsolatos véleményért — az ilyen nyilatkozatok letéteményeseként — maga a főtitkár forduljon a Bírósághoz. Ezt a jogot azonban sem a Titkárságnak, sem pedig a Titkárság élén álló főtitkárnak mind a mai napig nem adták meg.³⁷ Így az ENSZ Titkársága az egyetlen ENSZ főszerv, amely nem fordulhat tanácsadó véleményért a Bírósághoz, holott a Titkárság tevékenységével összefüggésben számos olyan nagy fontosságú jogi kérdés merülhet fel, amelyekben való határozott jogi útmutatás nagyban segítené a Titkárság működésének hatékonyságát.

Mindezek következtében a jelenlegi szabályok mellett a Közgyűlés tűnik leginkább alkalmasnak arra, hogy az alávetési nyilatkozatokat érintő tanácsadó véleményért a

³⁵Gross (1971) 314-15

³⁶ Ez történt például az *Interhandel* ügyben.

³⁷ Vö. Kolb (2013) 1049-50

Bírósághoz forduljon, miután a Közgyűlés *ex lege* az Alapokmány 96. cikkének 1. bekezdése alapján a tevékenységi körébe eső bármely jogi kérdésben az ENSZ legfőbb bírói fórumához fordulhat.³⁸ Az alávetési nyilatkozatokhoz fűzött fenntartások kérdése egyébként egyértelműen kapcsolódik a viták békés rendezésének alapelveihez, amelyről az Alapokmány 2. cikkének 3. bekezdése rendelkezik, s amely — amint azt egy kiváló német nemzetközi jogász megjegyzi — “napjaink világrendjének egyik alapkövét képezi”³⁹

Tudvalevő, a Nemzetközi Bíróság nem köteles eleget tenni a tanácsadó vélemény megadására vonatkozó kérelemnek, s mielőtt a hozzá intézett kéréssel érdemben foglalkozna, minden esetben azt vizsgálja, hogy a feltett kérdés a Bíróságot megkereső szervezet tevékenységi körébe tartozik-e, vagyis az nem járt-e el *ultra vires*.⁴⁰ Az ENSZ Közgyűlése esetében ez a probléma nyilvánvalóan nem merülhet fel, miután a Közgyűlés a világszervezet tevékenységi körébe tartozó valamennyi kérdéssel foglalkozhat.

Az alávetési nyilatkozatokkal kapcsolatos tanácsadó véleményben a Bíróság által vizsgálandó kérdések bizonyos hasonlóságot mutatnának az 1940-es évek második felében a genocídium bűncselekményének megelőzéséről és megbüntetéséről szóló szerződéshez fűzött fenntartások tárgyában szintén a Közgyűlés által kezdeményezett tanácsadó véleményezési ügyben felmerült kérdésekhez. A kötelező joghatósági nyilatkozatokra vonatkozó tanácsadó vélemény egyébként absztrakt jogértelmezési ügy lenne, ami nem jelentene újdonságot a Bíróság gyakorlatában, mivel ilyen eset már előfordult, mégpedig nem is olyan régen, a *Nukleáris fegyverekkel való fenyegetés, illetve e fegyverek alkalmazásának jogszerűségével* kapcsolatos, az ENSZ Közgyűlése által kezdeményezett tanácsadó véleményezési ügy volt ilyen. Meg kell jegyezni, annak idején a Bíróság tagjainak álláspontja erősen megoszlott a tekintetben, hogy a testület eleget tegyen-e egy absztrakt jogértelmezési kérésnek, végül azonban a többségi vélemény az volt, hogy a Bíróság a Közgyűlés kérését ne utasítsa el. Az ügyben az ENSZ legfőbb bírói fórumának véleményezési gyakorlatával kapcsolatban a testület megismételte azt a megállapítását, hogy „A tanácsadó véleményezési funkció nem jelenti azt, hogy az államok közötti vitákat — legalábbis közvetlenül — rendezze a Bíróság, hanem azt, hogy jogi iránymutatást nyújtson a véleményre vonatkozó kérést előterjesztő szervnek, illetve intézmények.”⁴¹ A testület hangsúlyozta: „Abból a tényből, hogy a Bíróságnak feltett kérdés nem egy speciális vitára vonatkozik, még nem következik az, hogy a Bíróság visszautasítsa a kért vélemény megadását.”⁴²

Csak remélni lehet, hogy ha majd a Közgyűlés az alávetési nyilatkozatokhoz fűzött fenntartások ügyében netán tanácsadó véleményért fordul a Bírósághoz, az ENSZ legfőbb bírói fóruma ugyanezt az érvelést fogja követni.

Az alávetési nyilatkozatokkal összefüggő kérdések tanácsadó véleményezési eljárás keretében való megvizsgálása számos előnnyel járna. Így a tanácsadó véleményezési eljárásokra vonatkozó szabályok alapján az eljárás lehetőséget teremtene arra, hogy a Bíróságnak feltett kérdéssel kapcsolatban a világszervezet valamennyi tagállama véleményt nyilváníthasson, s

³⁸ A tanácsadó vélemény kérésére vonatkozó kezdeményezés a Közgyűlés valamelyik bizottságától, illetve valamely állam delegációjától érkezhethet.

³⁹ Vö. Christian Tomuschat; in: Simma- Mosler- Randelzhofer- Tomuschat- Wolfrum (1994) 99

⁴⁰ Cf. Amerasinghe (2009) 215

⁴¹ Cf. *Interpretation of Peace Treaties with Bulgaria, Hungary and Romania* (First Phase) Advisory Opinion of 30 March 195, *ICJ Reports* 1950, 71

⁴² *Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons*, Advisory Opinion of 8 July 1996. *ICJ Reports* 1996, 236

ily módon a Bíróság megismerhesse mindenekelőtt a fakultatív klauzula rendszerében részes államok álláspontját.⁴³ Ezen felül az absztrakt jogértelmezés következtében a Bíróság a feltett kérdést vagy kérdéseket sokkal szélesebb összefüggésben vizsgálhatná, mintha ezekkel a problémákkal egy konkrét jogvita kapcsán kellene foglalnia.

VII.

A kötelező bíraskodást ellenzők gyakran azzal érvelnek, hogy a Nemzetközi Bíróság ítéleteinek végrehajtási statisztikája jobb a kompromisszum alapján a Bíróság elé terjesztett ügyek esetében, mint azokban az ügyekben, amikor a Bíróság joghatósága a fakultatív klauzulán alapult.

Anélkül, hogy a Nemzetközi elemeznék a következőket szeretném leszögezni: bármiféle ilyen következtetést mind az ügyeknek, mind pedig a felek — esetleg a Bíróság döntése után évekkel későbbi — magatartásának alapos elemzése alapján szabad csak levonni.⁴⁴ Ezen túlmenően az ilyen vizsgálódások elvégzése már csak azért sem egyszerű, mert az ügyek jelentős részében — egy és ugyanazon ügyben — a felek a Bíróság joghatóságának alapjául több okra is hivatkoznak, így a fakultatív klauzula mellett gyakran utalnak szerződéses kikötésekre is. Végül, az ilyesfajta számításokban jelentős torzulásokat okozhatnak az „iker” ügyeknek nevezhető jogesetek, amikor ugyanazon sérelem, vagy jogvita miatt többen külön-külön fordulnak keresettel a Bírósághoz, vagy pedig egy bizonyos állítólagos jogsértés miatt a felperes állam több állam ellen indít önálló eljárást. Ezen esetekre példaként szolgálhat az 1950-es években a Bulgária légterében lelőtt izraeli repülőgép ügye, amely miatt nem csak Izrael, hanem az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság is külön-külön keresettel fordult a Bírósághoz. De megemlíthetők a NATO légi csapások miatt a Milosević-i Jugoszlávia által 10 NATO tagállam ellen az erőszak alkalmazásának jogszerűsége miatt indított ügyek is. Figyelemmel arra, hogy a Nemzetközi Bíróság 1945 óta mintegy 140 ügyben járt el, így például a NATO légi csapások miatt kezdeményezett 10 ügynek az ítéletek végrehajtására vonatkozó statisztikákban külön-külön való feltüntetése erősen torzíthatja a végeredményt.

A kompromisszummal beterveztett ügyek jobb végrehajtási statisztikája mellett érvelő szerzők álláspontjának cáfolatára talán a legjobb példa a mi Bős-Nagymaros ügyünk, amellyel rekordot döntünk, miután az 1997-es ítélet végrehajtása mind a mai napig nem történt meg. De más ügyek is említhetők.

Az államoknak a Bíróság ítéletei végrehajtására vonatkozó hajlandósága nagyon sok tényezőtől függ. Egyebek között attól, hogy valóban a vita rendezésének szándékával fordultak-e az ENSZ legfőbb bírói fórumához, vagy pedig például azt csak időhúzásra használják. De függ magától az ítélettől is. Ha a Bíróság kellő mélységű és színvonalú jogi érvekkel tudja döntését alátámasztani, megpróbál figyelemmel lenni mindkét fél érdekeire, s tekintettel van arra, hogy a peres felek szuverén államok, akkor nagy a valószínűsége annak, hogy az államok törekedni fognak a Bíróság döntésének végrehajtására.

⁴³ A Statútum 66.cikkének 2. bekezdése értelmében a Bíróság közvetlenül értesíti mindazokat az államokat, amelyek jogosultak a Bírósághoz fordulni — ez esetünkben az ENSZ tagállamait jelenti, valamint azokat az államokat, amelyek nem tagjai a világszervezetnek, de a Statútum 35. cikkének 2. bekezdése alapján a Bírósághoz fordulhatnak —, továbbá azokat az államokat, amelyek a Bíróság elé terjesztett kérdésre vonatkozóan valószínűleg tájékoztatást tudnak adni, hogy írásbeli nyilatkozatot tegyenek, illetve a nyilvános ülésen szóbeli nyilatkozataikat adhatják elő.

⁴⁴ Nem véletlen, hogy még a mértékadó munkák is számos hibában szenvednek és téves adatok alapján vonják el következtetéseiket. Ld ezzel kapcsolatban Ginsburg-McAdams (2004) és Posner-Yoo (2005) tanulmányait.

A fakultatív klauzula alapján a Bíróság elé került ügyekkel kapcsolatos egyik nagy gond az, hogy az államok megpróbálnak a Bíróság kötelező joghatóságával kapcsolatban vállalt kötelezettségeik alól kibújni, s a saját, illetve az ellenérdekű fél nyilatkozatához csatolt fenntartások alapján — mint már említettem — gyakran kerül sor megalapozatlan pergátló kifogások benyújtására, amelyek következtében jelentősen elhúzódnak az ügyek, s az érdemi kérdésekben való döntésre vagy egyáltalán nem kerül sor, vagy pedig csak évekkel a kereset benyújtása után.

Mindez arra is visszavezethető, hogy az államok gyakran sok-sok évvel kötelező joghatósági nyilatkozatuk megtétele után kénytelenek szembesülni azzal, hogy a Bíróság előtt eljárást indítanak velük szemben egy olyan jogvitában, amelyről talán soha sem gondolták volna, hogy az valaha is az ENSZ legfőbb bírói fóruma elé kerül. Amikor pedig ilyen vitával fordulnak a Bírósághoz, nem egyszer előfordult, hogy az alperes állam mindent megtesz annak érdekében, nehogy a Bíróság az ügyben döntést hozhasson. Meg kell jegyezni, hogy ez a probléma nem csak a fakultatív klauzula alapján a Bíróság elé terjesztett ügyekre jellemző, hanem a szerződéses klauzulákon alapuló joghatóság esetében is. Ha tehát az államokban nagyobb lenne a hajlandóság a vitáik bírói rendezése iránt, ha őszintén törekednének arra, hogy az ENSZ legfőbb bírói fóruma elé került jogvitáikat a testület ténylegesen el is döntse, akkor konkrét jogviták esetén minden bizonnyal kevésbé próbálnának a Bíróság kötelező joghatóságával kapcsolatos kötelezettségeik alól kivonni magukat.

Mindezek után joggal vetődik el a kérdés, minek tekinthető a fakultatív klauzula rendszere, kudarcnak vagy sikernek.

Vitathatatlan a kötelező joghatóságnak 1920-ban kidolgozott rendszere nem abba az irányba fejlődött, ahogyan azt a fakultatív klauzula létrehozói elképzelték, hiszen az általánosan kötelező bírászkodás bevezetése helyett, kialakult a kötelező bírászkodásnak egy rendkívül szövevényes és fragmentált rendszere. Az ideiglenesnek szánt megoldás⁴⁵ tehát állandósult, s az igen csak nehezen áttekinthetővé vált. Mindemelllett azonban a rendszer sikeres abból a szempontból, hogy ennek segítségével az elmúlt évtizedek alatt nem csak igen bonyolult államközi vitákat sikerült rendezni, hanem az nagyban hozzájárult a nemzetközi jog fejlesztéséhez is.

A kötelező joghatósági rendszer több mint kilenc évtizedes fennállása bebizonyította a rendszer működőképességét és azt, hogy a nemzetközi viták békés rendezésére alkalmas eszköz, feltéve, hogy az államok hajlandóak a kötelező bírászkodással kapcsolatos kötelezettségeiket — a nemzetközi jog bármely más területére eső kötelezettségeikhez hasonlóan — jóhiszeműen teljesíteni és nem próbálnak a rendszer adta lehetőségekkel visszaélni.

Irodalom

Alexandrov, S. A., *Reservations in Unilateral Declarations Accepting the Compulsory Jurisdiction of the International Court of Justice* (Martinus Nijhoff Publishers 1995) 176

⁴⁵ Torres Bernárdez nevezte a rendszert ideiglenesnek. Vö. Torres Bernardez (1992) 293 (2 sz. lábjegyzet)

- Alexandrov, S.A., 'Non-Appearance before the International Court of Justice' (1995) 33 *Colum. J. of Transnat'l L.* 41-72
- Amerasinghe, F., *Jurisdiction of Specific International Tribunals* (Martinus Nijhoff, 2009) 574
- Anand, R. P., *The Compulsory Jurisdiction of the International Court of Justice* (Hope India Publications 2008) 364
- Ando, N.-McWinney, E.-Wolfrum, R. (eds), *Liber Amicorum Judge Shigeru Oda*. (Kluwer Law International 2002) vol. I-II 1633
- Briggs, H. W., 'Reservations to the Acceptance of Compulsory Jurisdiction of the International Court of Justice' (1958) *RCADI* vol. 93 224-366.
- Bustamante y Sirvén, A.S. de, *La Cour Permanente de Justice Internationale* (Paul Goulé tr, Librairie Recueil Sirey 1925) 262
- Constantopoulos, D. C. – Eustathiades, C. Th. – Fragistas, N. C. (Hrsg.), *Grundprobleme des Internationalen Rechts: Festschrift für Jean Spiropoulos* (Schimmelbusch & Co. 1957) 471
- Crabb, John H., 'On Judging the Connally Amendment' (1962) 50 *The Georgetown Law Journal* 529-545
- Crawford, J., 'The Legal Effect of Automatic Reservations to the Jurisdiction of the International Court' (1979) 50 *BYIL* 63-86
- Damrosch, L.F. (ed), *The International Court of Justice at a Crossroads* (Transnational Publishers 1987) 511
- Decaux, E., *La réciprocité en droit international* (LGDJ 1980) 374
- Deuxième Conférence Internationale de la Paix Actes et documents. (Martinus Nijhoff, 1908, 1909) Tome I-III
- Dinstein, Y. (ed.), *International Law at a Time of Perplexity: Essays in Honour of Shabtai Rosenne* (Martinus Nijhoff Publishers 1989) 1056
- Dreyfus, S., 'Les déclarations souscrites par la France aux termes de l'article 36 du Statut de la Cour internationale de la Haye' (1959) 5 *AFDIP* 258-273
- Eisemann, P.M., 'Les effets de la non-comparution devant la Cour internationale de Justice' (1973) 19 *AFDI* 351-375
- Elkind, J.B., *Non-appearance before the International Court of Justice. Functional and Comparative Analysis* (Martinus Nijhoff Publishers 1984)
- Elkind, J.B., 'The Duty of Appear before the International Court of Justice' (1988) 37 *ICLQ* 674-681
- Enriques, G., 'L'acceptation sans réciprocité de la juridiction obligatoire de la Cour Permanente de Justice' 1932 13 *RDILC* 834-860
- Vö. Eöttevényi Nagy O., *A hágai két békekonferencia.* (Kassa 1909)
- Fachiri, A. P., *The Permanent Court of International Justice*. (Reprint of the 2nd Edition 1932, Scientia Verlag 1980) 416
- Farmanfarma, A. N., *The Declarations of Members Accepting the Compulsory Jurisdiction of the International Court of Justice* (Imprimerie Gauguin & Laubscher S. 952) 192
- Fitzmaurice, G., 'The problem of the Non-Appearing Defendant Government' (1980) 51 *BYIL* 89-122
- Fry, J. D., 'Non-Participation in the International Court of Justice Revisited: Change or Plus Ça Change?' (2010) 49 *Columbia J. Transnat'l Law* 35-74
- Ginsburg, T. and McAdams, R.H., 'Adjudicating in Anarchy: An Expressive Theory of International Dispute Resolution' (2004) *Wm. & Mary L. Rev.* 1229-1339
- Gross, L. (ed.), *The Future of the International Court of Justice* (Oceana Publications 1976) vol. I-II 862

- Gross, L., 'The International Court of Justice: Consideration of Requirements for Enhancing its Role in the International Legal Order' (1971) 65 AJIL 253
- Guyomar, G., *Lé défaut des parties à un différend devant les juridictions internationales* (LGDJ 1960) 242
- Hambro, E., 'Some Observations on the Compulsory Jurisdiction of the International Court of Justice' (1948) BYIL 133–157
- Higgins, P. A., *British acceptance of compulsory arbitration under the Optional Clause and its implications* (Cambridge 1929).
- Hudson, M.O. (Ed.), *The World Court Reports, 1920–1042* (Carnegie Endowment of International Peace 1943) vol. I–IV 777, 870, 549, 513
- Iglesias Buigues, J. L., 'Les déclarations d'acceptation de la juridiction obligatoire de la Cour internationale de Justice: Leur nature et leur interprétation' (1972) 23 ÖZÖR 255–288
- Janis, Mark W. (ed), *International Courts and Tribunals for the Twenty-First Century* (Kluwer Academic Publishers 1992) 261
- Jennings, Y. R., 'Recent Cases on "Automatic" Reservations to the Optional Clause' (1958) 7 ICLQ 349–366
- Jennings, Y. R., 'The United Nations at Fifty: The International Court of Justice after Fifty Years' (1995) 89 AJIL 493–505
- Jessup, P.C., 'Acceptance by the United States of the Optional Clause of the International Court of Justice' (Editorial Comment) (1945) 39 AJIL 745–751
- Jessup, P., 'The International Court of Justice Revisited' (1971) 11 VJIL 299–309
- Kelsen, H., 'Compulsory Adjudication of International Disputes' (1943) 37 AJIL 397–406
- Kelsen, H., *The Law of the United Nations* (Stevens and Sons Limited 1951) 994
- Kolb, R., *The International Court of Justice* (Hart Publishing 2013) 1307
- Kooijmans, P. H., 'Who Tolloed the Death-Bell on Compulsory Jurisdiction' in Adriaan Bos, Hugo Siblesz (ed) *Realism in Law-Making, Essays on International Law in Honour of Willem Riphagen*. T. M. C. Asser Instituut (Brill 1986) 71–87
- Lauterpacht, H., *The British Reservation to the Optional Clause* (1930) 10 *Economica* 137–172
- Lauterpacht, Sir H., *The Development of International Law by the International Court of Justice* (Reprint) (Grotius Publications Limited 1982) 408
- Llamzon, A.P., 'Jurisdiction and Compliance in Recent Decisions of the International Court of Justice' (2008) 18 EJIL 815–852
- Lowe, V. and Fitzmaurice, M. (eds), *Fifty years of the International Court of Justice: Essays in honour of Sir Robert Jennings* (Grotius Publications, Cambridge University Press 1996) 640
- Magyary G, *A nemzetközi bírászkodás* (Franklin Társulat 1918) 231
- Maus, B., *Les réserves dans les déclarations d'acceptation obligatoire de la Cour internationale de Justice* (Librairie E. Droz 1959) 215
- Merrills, J. G., 'The Optional Clause Today' (1979) 50 BYIL 87–116
- Merrills, J. G., 'The Optional Clause Revisited' (1993) 64 BYIL 197–244
- Oda, S., 'Reservations in the Declarations of Acceptance of the Optional Clause and the Period of Validity of those Declarations: The Effect of the Schultz Letter' (1988) 59 BYIL 1–30
- Oda, S., 'The Compulsory Jurisdiction of the International Court of Justice: a Myth?' (2000) 49 ICLQ 251–277
- Oellers-Frahm, K., 'Probleme und Grenzen der obligatorischen internationalen Gerichtsbarkeit' (1989) 27 AVR 442–454

- Owen, H.J., 'Compulsory Jurisdiction of the International Court of Justice: A study its Acceptance by Nations' (1968-1969) 3. Ga. L. Rev. 704-726
- Oxman, B.H., 'Complementary Agreements and Compulsory jurisdiction' (2001) 95 AJIL 277-312
- Pastor Rodriejo, J.A., The Spanish Declaration of acceptance of the compulsory jurisdiction of the ICJ (1990) 1 Spanish Yb of IL 19-35
- Posner, E.A. and Yoo, J.C., 'Judicial Independence in International Tribunals' (2005) 93 California Law Review 1-74;
- Preuss, L., 'The International Court of Justice, the Senate and Matters of Domestic Jurisdiction' (1946) 40 AJIL 720-736
- Preuss, L., 'Article 2. paragraph 7 of the Charter of the United Nations and Matters of Domestic Jurisdiction' (1949) 74 RCADI vol. I 547-653
- Rajan, M.S., United Nations and Domestic Jurisdiction (Orient Longmans 1958) 679
- Romano, C.P.R., 'International Justice and Developing Countries: A Quantitative Analysis' (2002) 1 The Law and Practice of International Courts and Tribunals 367-399
- Rosenne, S., The Time Factor in the Jurisdiction of the International Court of Justice (A.W. Sythoff 1960) 75
- Rosenne, S. (ed), The Hague Peace Conferences of 1899 and 1907 and International Arbitration. Reports and Documents (T.M.C. Asser Press 2001) 457
- Rosenne, S., The Law and Practice of the International Court 1920-2005 (4th edition with the assistance of Yaël Ronen, Martinus Nijhoff Publishers 2006) vol. I-V 1982
- Scott, G. L. and Carr, G. L., 'The ICJ and Compulsory Jurisdiction: The Case for Closing the Clause' 1987) 81 AJIL 57-76
- Shany, Y., The Competing Jurisdictions of International Court and Tribunals (OUP 2004) 348
- Shihata, I. F. I., The Power of the International Court to Determine its own Jurisdiction (Martinus Nijhoff 1965) 400
- Simma, B.-Mosler, H.- Randelzhofer, A. - Tomuschat, C.- Wolfrum, R. (eds), The Charter of the United Nations: A Commentary. (Beck C.H. 1994) 1258
- Sohn, L.B., 'The Role of International Law in the 21 Century. In: The Compulsory Jurisdiction of the International Court of Justice: A Turning Point?' Proceedings of the Roundtable in honour of Louis B. Sohn. (Vrije Universiteit Brussel 1991) 3-50
- Sohn, L.B., 'The Limited Acceptance of the Compulsory Jurisdiction of the International Court of Justice by the United States, In: The Compulsory Jurisdiction of the International Court of Justice: A Turning Point?' Proceedings of the Roundtable in honour of Louis B. Sohn. (Vrije Universiteit Brussel, 1991) 66-72.
- Spiermann, O., 'Who Attempts too Much Does Nothing Well: The 1920 Advisory Committee of Jurists and the Permanent Court of International Justice' (2002) 73 BYIL 187-260
- Spiermann, O., International Legal Argument in the Permanent Court of International Justice: The Rise of the International Judiciary. Cambridge Studies of International and Comparative Law (CUP 2005)
- Stuyt, A.M., Survey of International Arbitrations 1794-1970 (Sijthoff 1976) 572
- Szafarz, R., The Compulsory Jurisdiction of the International Court of Justice (Martinus Nijhoff Publishers 1993) 189
- Taube, M. de, 'Les origines de l'arbitrage international. Antiquité et Moyen Age' 42 RCADI vol. IV 3-115
- Ter Meulen, J., Der Gedanke der Internationalen Organisation in seiner Entwicklung 1300-1800. (M. Nijhoff 1917, 1929) vol. I-II 397, 371

- Thirlway, H.W.A., 'Reciprocity in the Jurisdiction of the International Court' (1984) 15 NYIL 97–137
- Thirlway, H. W., A., Non-appearance before the International Court of Justice (CUP 1985) 184
- Verdross, A., 'The Plea of Domestic Jurisdiction before an International Tribunal and a Political Organ of the United Nations' (1968) 28 ZaöRV 33–40
- Verhoeven, J., 'Le droit, le juge et la violence' (1987) 91 RGDIP 1159–1202
- Virally, M., 'Le principe de réciprocité dans le droit international contemporain' (1967) 122 RCADI vol. III 5–105
- Waldock, C. H. M., 'The Plea of Domestic Jurisdiction before International Legal Tribunals' (1954) 31 BYIL 96–142
- Waldock, C. H. M., 'Decline of the Optional Clause' (1955-56) 32 BYIL 244–287
- Wehberg, H., 'Restrictive Clauses in International Arbitration Treaties' (1913) 7 AJIL 301
- Jennings, R. Y., 'The United Nations at Fifty. The International Court of Justice after Fifty Years' (1995) 89 AJIL 1995. 493-505
- Zimmermann, A.-Tomouschat, Ch.- Oellers-Frahm, K. (eds), *The Statute of the International Court of Justice. A Commentary.* (Oxford University Press 2006) 1577